

g) Befejezés.

A Szöllősi sáncz igényét a székhelyre nézve sem Sövényháza, sem a Zelemérről és Domb-egyházáról szóló hagyomány nem gyöngíti meg, sőt inkább megerősíti. — Hogy lett e terület székhelylyé? s hogyan veszett el ennek emlékezte?

Mindenesetre szükséges lenne a Tatár-sánczot s az ott levő föld erődítmény többi maradványát tüzetesebb régészeti vizsgálatnak vetni alá, mi azonban már nem egy ember s nem is egy város feladatát képezi, — annyival inkább, mert a hely felé hazai régibb történeti irodalmunk olyan adatai is mutatnak, melyek különös felemlítést érdemelnek.

Átilla ugyanis, már Kézai szerint,¹ a ki különben Béla kir. Névtelenjével együtt Budára teszi a székhelyet, S c e v e n - b e n² ünnepélyes udvart tartá s innét indult a galliai hadjáratra és a kata-launi mezőre. S valóban, ha S ö v é n y h á z a nem

¹ Kézai, Magyar Krónika ford. Szabó K. 24., 28. l.

² Szabó K. szerint ugyan ez inkább illik a Duna-melléki Szőny-re. De meggondolandó, hogy a Sceven szerinte is Szevenynek olvasandó, hogy azt más kitűnő történészeink Sövényházára értik s hogy a sövényt még a XVI. században is scevenynek írták, mint az egyebek közt Melius P. Válogatott Prédikációiban is látható.

ésnék a Tiszán innen és a víz torkába; ha tavak, mocsarak és erek által szagगतott területe s homok talaja, melyből nyárban az alföldön uralkodó szárazság miatt a gyep kiég s a lovak patái alatt gyökerestől kivész, teljesen alkalmatlanná nem tenné egy harcias lovás nemzet gyülekezési helyének; s ha volna ott is egy olyan tekintélyes föld vár, minő nálunk a hajdan korból fenmaradt: hajlandó lennék Sövényháza illetékességét is elismerni, mert Priskós elbeszélésének s nyomjelzésünknek ez a hely is eléggé megfelelne, a mennyiben a távolság jóformán ugyan az, a mi a Szöllősi sánczé s annak út vonalában is elég számos folyók esnek. Így azonban a fenforgó nehézségek és akadályok mellett Sövényházának emlegetése csak is Vásárhely javára eshetik a mérlegbe, mivelhogy a két hely egymással igen hosszú vonalon határos.

Majdnem hasonlót mondhatunk arról a szó-hagyományról, melyet Révész Imre fedezett fel s „mentett meg az enyészettől“ s melyet ő egész komolyan vett, hogy t. i. Átilla született Engaddiban, növekedett Zeleméren s eltemettetett Dombegyházán.¹

Révész szerint Zelemér a H.-Böszörmény határában eső Zeleméri pusztára vonatkozik. Azonban tudnunk kell, hogy hajdan Zelemér, Zelentó, Zelemén s Zeleméres nevű helységek Csongrád- és Békésmegyékben, épen Vásárhely tő-

¹ „Atilla natus est in Engaddi, educatus est in Zelemér, sepultus est in Dombegyháza“.

szomszédságában is fordultak elő,¹ miért is első sorban azt kellene eldönteni, hogy a szó-hagyomány melyik Zelemérre vonatkozhatik? — D o m b e g y h á z á v a l szintén ilyen formán állunk, a mennyiben ezt a helységet a Szöllősi sáncztól mindössze is 35—40 km. távolság választja el, tehát a dombegyházi sír is Vásárhely-székhelyre utal, annyival inkább, mert Jornandes elbeszéléséből az tűnik ki, hogy Átillát azon a tájon temették el, a hol székhelye volt.² Jornandes pedig, mint fentebb előadtuk, ez ügyben elég jó tanu, nem olyan, mint

¹ V. ö. Haan L. Békésm. hajdana I. 21. (E szerint e falu nevét Szilágyi Mihály változtatta át Királyságra 1451-ben). Továbbá Csánki, Magyarország. tört. földrajza I. 684., 687. l. és V. László kir. adománylevele a csanádmegyei birtokokról Hunyadi János javára 1456. máj. 12-ről (a müncheni állami levéltárból).

² Jornandes, De rebus Get. XLIX. — Így értelmezi ezt Bél Mátyás is (Adpar. 146) azzal a különbséggel, hogy a székhelyet ő Jászberénybe viszi s a tért is valahol a «jászberényi mezőkön» keresi: de utána veti fejtegetéseinek, hogy azt, «a dolog bizonytalan lévén, meghatározni épen-séggel nem lehet.» A miben teljesen egyetérthetünk vele, miután Jornandes azt mondja, hogy a hunok titkon ásatták el a rettenetes király koporsóit (arany, ezüst és vas koporsók) s a közreműködő szolgákat, hogy a helyet el ne árulhassák, nyomban meg is ölték. De ha keresni kellene e sírt, nem lehetne jobb helyen keresni, mint a határunkbeli s főleg ennek északi részét érintő erek medrében, vagy ezek partjain, minők a Száraz-ér, Aranyad-ér, Czinkus-ér, Fejér-tó, Kakasszék-Kutvölgy-ér vagy a makai Kopáncs-ér, mint a melyek vidékén az e korbéli régiség leletek különben is elég gyakoriak.

a másfélezer évre visszamenő szóbeli hagyomány, melynek magam részéről történelmi kérdésekben legkisebb hitelt sem adok.

A megfelelő régiség leletek, ha tapintatosan, szakszerűen és szorgalmasan keressük, vagy e nélkül is, a véletlen útján, idővel teljes világot vethetnek a vitatott kérdésre. Ehhez lehet némi reménységünk. Mert pár év előtt halomás szerint a Szöllősi sánczban több darab régi arany leletre (karpereczek és pénzek) találtak s mert városunk határa más pontokon is rendkívül gazdagnak mondható arany leletekben, melyek részint emberi csontok mellett, részint önállóan vagy más tárgyakkal együttesen kerülnek elő a földből, a mely leletek pedig régészek állítása szerint fejedelmi személyekre mutatnak.

Így állván a dolog, az a vélelem állítható fel, hogy határunkon, a vizek és föld bősége, utóbbiaknak kiváló termékenysége s egyéb, a nomád népek előtt igen becses tulajdonságai, alkalmas vízi és (nyárban) szárazföldi összeköttetései miatt, már az ősi időben ily egyének székeltek s mivel a barbár népek rendszerint elődeik helyére szerettek telepedni, sőt a hódítók czélszerűségből és dicsvágyból rendszerint a legyőzött királyok székhelyeit foglalták el, — így tették át ide lakásukat később is időről-időre a különböző nemzetbeli törzsfőnökök és királyok s végül az avar khánok; mígnem ezek székhelye teljesen felulatván s maga a nép is nagyobb részt elüzetvén és felkonczoltatván, a székhely pusztán és

üresen maradt, minek következtében a későbbi szláv és bolgár népek s az ezek helyére lépett honfoglaló magyarok előtt a helynek és egykori lakóinak fényes emlékezete teljesen elveszett sarról mi reánk sem szállott semmiféle szó-hagyomány.

Ily jelenség, t. i. a nevezetes helyek és fő emberek nyomainak elvesztése, a barbár, sőt a polgáriasult népek történetében másutt is, akárhányszor fordul elő, s míg egyfelől az emberi hatalom és világi nagyság mulandóságát igazolja, másfelől a hagyomány megbízhatlanságát mutatja, mely néha a leghíresebb egyének nyomát elveszíti s világra szóló események színterét elfedi vagy össze-vissza cserélgeti.

δ

Átilla tiszai székvárosából indul Aëtius ellen. — Chalonsnál csatát vesz. — Ugyan onnét indul Róma és az alának ellen. — Menyegzője és halála. — Átilla birodalma feloszlik, tiszai székhelyét a gepida királyok székvárosuknak választják. — A jazygok és hunok további sorsa. — A hunok életmódja, erkölcei és szokásaik. — Tekintetük, lakásuk és ruházatuk. — Lovon élnek. — Harezmodoruk. — Foglalkozásuk, természetük. — Az ekkori többi barbár népek erkölce és szokásai. — A hunok maradványai hazánkban és városunk határain. — Jazygia tovább is fennmarad.

A derék Maximinósnak és Priskósnak, mint a kiket a byzanczi udvar egy felbérelt orgyilkos társaságában küldött Átillához, természetesen nem lehetett követségek dolgaiban czélt érniök, sőt ellenkezőleg a barbár király teljes megveté-

sét fejezte ki II. Theodosios irányában, kitől, miután a porig alázta, elfordulván, nyugotra vetette tekintetét, hol Aëtius személyében méltóbb ellenfél várakozott reá.

Átilla nevezetesen ekkor innét, a Tisza mellől indulva meg, egy olyan fegyveres hadsereget gyűjtött zászlói alá, melyhez foghatót a világ alig látott. Ennek élén — a kvádokat és markomannokat leigázva s egy részben táborához csatolva, először Norikumba ront s egész Germaniát elpusztítja, majd Galliát özönlí el és sanyargatja, ürügyül azt vetvén, hogy a Galliába került „szökevény“ nyugoti góthokat megfenyíteni, a frank királyfit ősei trónjára ültetni s jegyesét Honoriát, Valentinianus nyugoti császár húgát, kit ez tőle viszsztatartott, kézhez venni akarja. Chalons nál (Catalaunum) volt a népek harca. Átilla táborában | 451 a keleti góthok, gepidák, jazyg-ok, alánok, bastarnok, kvádok, markomannok, rugok, herulok, burgondok egyéb germán és skytha népek, — Aëtius pártján pedig a nyugoti góthok és frankok küzdöttek. Százhatvanezer harcos holtteste borította a csatatért, midőn az est beállott s Átilla a maga szekér várába vonult vissza; — de a vitéz Theodorik, a nyugoti góthok királya is, ki a diadalt Aëtius javára eldöntötte, a halottak közt feküdt. Aëtius nem üldözte s nem is támadta meg újra az elvonult barbár királyt, úgy hogy ez háborítatlanul tért vissza Tisza menti szék-városába, s a dicsőségén esett homályt azzal akarta eloszlatni, hogy a következő évben egye-

nesen Róma ellen indult. Aquileját hosszú | 452 ostrom után beveszi, elpusztítja s csaknem egész Itáliát elsöpri: de Róma falai alól Leo pápa kérelmére, babonás előítélettől is szorongatva, elcsigázott hadseregének kivánsága szerint visszafordul s újra hozzánk, a maga tiszántúli székhelyére tér meg pihenni.¹ Rövid szünet után azonban Dáciából és Pannóniából újra háboruba vezeti csapatait, s ez úttal a Ligerisen (Loir) túl lakó alánok megfenyítésére indul, de ezeknek a nyugoti góthok királya, Thorismund segítségére sietvén, az egyesült hadak által véres ütközetben legyőzetik s ily módon kénytelen ismét hazájába visszatérni. Ez újabb kudarcz után haza térve székhelyére, itt a szép Ildikóval üli menyegzőjét, miközben a halál hirtelen véget vet életének. | 453

Átilla czivódó fiainak kezén a nagy hun birodalom csakhamar szerte foszlott. Ezek t. i. nem akarták elismerni a legidősb testvérnek Elláknak, kinek Átilla az egész birodalmat hagyta, felsőségét és sorsot vetettek atyjok örökségére, hogy azon megosztozzanak. Ez ellen azonban az önállóságra törekvő german fejedelmek feltámadtak s először is Ardarik, a gepidák királya, ragadt fegyvert. Példáját a nyugoti góthok (Valemír király) s a többi népek is követték, kik a hunokkal s az ezekhez hű maradt alánokkal és sarmatákkal

¹ Jornandes, De reb. Get. XLIX. Thierry, I. 171—193.

Pannóniában, a Duna és Dráva közti síkságon ütköztek meg. Az öldöklő csaták sorsát végre a gepidák vitézsége dönté el. „Ázsia fiai negyven ezer halottat hagytak a csatatéren“, kik közt volt a hősi halált halt Ellák is. Testvérei futásnak eredve s a gepidáktól folyton üzelve a Fekete-tengerig hátráltak, hol magokat elsánczolták. Ardarik pedig, mint az egész Dácia ura, a legyőzött hunok ezen fő-félszékében telepíté le népét s trónját Átilla egykori székvárosába, a tiszai síkságra tette át.

A gepidák a jazyg-okat, bár az imént lefolyt nagy háboruban ellenök küzdöttek, nem háborgatták ősi hazájokban s ezek a Bánságban és a Duna-Tisza közén továbbra is megmaradtak, utóbbi vidékről azonban a herulok által néhány év tized mulva elszorítottak.

A hunok még egyszer tettek próbát Átilla örökségének visszafoglalására, de miután 455 újra megverettek, részben ősi hazájokba vonultak vissza a Fekete-tenger északi síkságaira, részint másik hazájokba, Hunnivárba (Kis-Scythia, Dobrudsza), Dacia Ripensis és Moesia síkjaira, hol a kelet-római császár szolgálivá lőnek, épen úgy mint a keleti góthok, kik a romiókban heverő Pannóniában telepedtek le, mely felett a főhatalmat a teljes tehetetlenségre jutott nyugot-római császárság helyett egy idő óta Byzancz tényleg is átvette. Átilla fiai azonban még ezután is többször vívtak meg a góthok és a keletrómai császár hadseregével, de mindannyiszor szeren-

csétlenül. Egyikök (Denghizikh) levágott fejét végre Konstantinápolyban a circusban hordozták meg.

469.

A hunok nomád életmódot folytattak s ezen kívül rablásból és hódításból éltek, de idővel hadviselésben is túlszárnyalták ellenfeleik s mint nemzetnek pusztulniok kellett. Hadjárataikban gyakran nem voltak elég óvatosak; csupán lovasságuk volt, melynek élelmezéséről kellően gondoskodni nem tudtak. Ezen kívül folytonos viszály dult az egy fajú törzsek között, melyek gyakorta egymás vérében fürödtek. Európában s hazánkban lakásuk alatt, hol a római polgárisultsággal folytonos érintkezésben állottak, valamennyire művelődtek ugyan s eredeti vadságukból is hagytak el: de ragadozó s féktelenségre hajló természetüket le nem vetkőzték, a földművelést legfőlebb szolgálókra bízták, több feleséget tartottak, a keresztyénséget nem vették fel, az írást meg nem tanulták. Viseletök: rövid dolmány s gatyá. Hajukat elől rövidre nyírták, hátul összefonva hosszan leerészték. Egyébiránt csak ellenfeleik történet írói révén ismerjük őket. Agathias¹ szerint „minden tekintetben vadak“ maradtak. „Csecsemőik szempilláit késsel magasra felhasítják, hogy a ránczos sebhelyeken a pillaszőrök növést megakadályozzák, szakálluk vén korukban sincs, zömök, erős testalkatuak, vastag nyakuak s szörnyeteg módra

¹ De imperio et reb. gestis Justiniani, V. könyv.

idomtalanok és görbék, úgy, hogy két lábú vadállatoknak vélnéd őket. Fűvek gyökereivel s félig nyers hússal táplálkoznak, mely utóbbit előzetesen a lóhátára nyereg alá teszik, mikor ebben ülnek. Házakban nem laknak s ezeket, mint valami szép temetőket, rendszerint elkerülik. Ezekben nem is érzik magokat biztosan. Hegyeken és erdőkben barangolni, fagyot, éhséget, és szomjúságot tűrni szokva vannak születésüktől fogva. Vászomból vagy erdei egerek bőréből vart ruhákban öltözködnek, de nincs külön kimenő ruhájok, mert a nyakukba vetett, kopott színű ruhát addig hordják, míg róluk le nem szakad. Fejüket görbe süveggel fedik. Szőrös lábszáraikat kecskebőrbe csavargatják be, de mivel ennek semmiféle lábbeli formája sincs, biztosan alig képesek járni, miért is a gyalog harczra alkalmatlanok. Edzett, de idomtalan lovaikra mintha rászégezve ülnének, olykor féloldalt, asszonyosan, kezükben pányvával. Éjjel-nappal lovon vannak, lovon vesznek, adnak, esznek, isznak s az állat karcsu nyakára hajolva egész kényelmesen alusznak. Rajta maradnak akkor is, mikor a közügyekről tanácskoznak. Nincs náluk semmi komoly törvénykezés, hanem ebben vezérok akarata szerint járnak. Harcz idején ha megtámadtának, ék alakban szállnak viadalra, nagy lármát csapva, a vakmerőségig szilajak és gyorsak. Olykor hirtelen alább hagyva, minek utána iszonyu öldöklést követtek el, szétszaladnak. Sánctot nem vívnek, sem az ellenséges tábor megvételeért erősen nem küzdenek. Mindenek

felett azért mondhatók igen kemény harczosoknak, hogy messzire repülő nyílaikkal, melyeket igen ügyesen, csudálatos mesterség szerint hegyes csontokkal látnak el, közelből pedig karddal, minden magok kimélése nélkül küzdenek s az ellenséget, ha azt veszik észre, hogy annak tőrei ellen nem boldogulnak, hurokra szedett pányváikkal megkapják, úgy hogy az végtagjain megkötöztetvén, többé lovagolni és gyalog menni képtelen. Szántás-vetéssel teljességgel nem foglalkoznak, senki még csak rá sem tenné kezét az ekére. Valamennyien állandó lakhely, szállás, állandó szokás és törvény nélkül kóborolnak szekereiken, melyekben laknak, itt szövök asszonyaik gyapjuból ruháikat, közöszülnek férjökkel, szülnek s táplálják gyermekeiket. Béke idején bizalmatlanok, állhatatlanok, minden besugásnak helyet adnak s ha valamit vesznek észre, igen könnyen felindulnak s féktelen dühösségnek engedik át magokat. Fogalmuk sincs arról, mi a tisztességes. Beszédük kétértelmű és homályos. Az arany szomj határtalanul gyötri őket... Ezt a zabolátlan és szilaj emberi fajzatot a zsákmánylás határtalan kivánsága égeti s a szomszédos népeket rabolva és öldösve nyomul előre.“ Jornandes szerint arcz-szinök „félelmesen fekete“ volt. — Mennyi ezekben a való, s mennyi a nagyítás és ráfogás: többé el nem dönthetjük. Annyi bizonyos, hogy ez időben a népek életmódja, erkölcse és hadi szokásai mérőben elütők voltak a mostaniaktól. Procopius a herulok „folytonos hitszegéseinek

véres példáit sorolja elő,¹ Jornandes² pedig azt írja ezekről, hogy mezítelenül harcoltak, sőt Méla ezt általában a góthokról is állítja, kik csak akkor huzták vadállatok bőrébe végtagjaikat, mikor fáztak. A longobardok pedig, habár hajukat szépen megfésülve viselték, ellenségeik házát felgyújtották s a templomba menekült nőkn erőszakot követtek el.³ A keleti góthok általában megvetvén a földművelést, eleitől fogva örökösen zsákmányolásból éltek s csak is azon fejedelmeiket becsülték, kik rabló kalandokra vezették őket s jaj volt azoknak, kik ezt nem tették.⁴ Magok a rómaiak borszasztó kegyetlenséggel folytatták a barbárok ellen hadjárataikat s az elfogottaknak gyakorta végtagjaikat csonkították meg, vagy inaikat metszették el. A szlávok és bolgárok pedig oly iszonyú kegyetlenséggel űzték rabló kalandozásaikat, minők a hunokról sincsenek följegyezve.

Egy telepet Pannónia síkjain is hagytak hátra magokból a hunok, mely a polgárisultságot a rómaiaktól lassanként eltanulta.⁵ Másik kisebb törzs Atillának Ardarik hugától nemzett fia, Gheism főnöksége alatt egyideig még itt maradt a gepidák földén, de később Mundó vezérlete

¹ Gothica Historia II. könyv 262. l.

² De reb. Get. I. XX.

³ Procopius i. m. IV. könyv 509.

⁴ Mannert i. m. III. 421.

⁵ Thierry, II. 16—26.

alatt felkerekedve rabló kalandozásra adta magát, majd a nyugoti góthok és Justinianus császár szolgálatába állott, ki Mundót hasznos szolgálataiért Illyricum kormányzóságával jutalmazta.

Határunkban a hunok Átilla fiainak bukása után is valószínűen itt maradtak, de a mártélyi sirleletek tanúsága szerint szegényes és alárendelt állapotban. Egyébként pedig a gepidák foglalták el általában e tájékat, kiknek királyáról írva maradt, hogy trónját Átilla fő székhelyén üttötte fel.¹ Jornandes korában már kétségtelenül | VI. sz.-ban ők voltak itt fölényben, mert e góth író Gepidiát úgy rajzolja, hogy azzal határosak keletről a roxolánok, északról a sármatak és bastárnok, délről a Duna, nyugotról a jazygok.²

Ez utóbbiak duna-tiszaközi hazája tehát, bármit mondjanak általában hazai íróink, kik őket a hunok letelepülésekor ezekkel, mint vérrokonaikkal egyesíteni, s önállóságukat megszüntetni akarják, Jornandes korában is fenállott, de már a gepidák főhatósága alatt, mert mikor a longobárd követek Justinianus császár előtt ennek segítségét kérték a gepidák ellen, egyebek közt felhozták, hogy „ez előtt a gepidák mindnyájan az Isteren túl tanyáztak, a hol régebben is laktak, a góth hatalomtól annyira félve, hogy a folyót átlépni soha meg sem kísérelték.“³

¹ Jornandes, L.

² Jornandes, LIII.

³ Procopius, De bello Gothico.